

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Zalabai Zsigmond: Hazahív a harangszó

IV

„GÓLYA, GÓLYA, VASLAPÁT...”

1. „GÓLYA, GÓLYA, VASLAPÁT, HOZZÁL NEKÜNK KISBABÁT!”

A fekete-fehér nagy madár, amely háztetőkre, kéményekre szállva a hiedelem szerint azt jelezte, hogy megszorodik a szűkebb vagy nagyobb – a faluközösségnyi – család, századunk első felének Ipolypásztóján annál sűrűbben teljesítette a naiv rigmusba foglalt kívánságot, minél mélyebbre hátrálunk vissza az időbe.

1900-ban a község hat éven aluli gyermekeinek száma százhatvan volt; 1938-ban már csak nyolcvanhárom. Apadt a hat-tizenegy éves korosztály létszáma is: százharmincyolcra százra. A szaporulat alakulását döntő módon a két statisztikai adatfelvétel között eltelt majd négy évtizednek a történelmi-társadalmi változásai határozták meg. 1918-at követően – falumtól negyvennyolc férfi halottat követelt az első világháború – csökkent az új házások, emiatt meg a születések száma. Visszafogta a szaporulatot a parasztságnak az a tapasztalata is, hogy a megélhetés nehezedő körülményei között az a család számíthatott csak zavartalanabbnak ígérkező jövőre, amely a nagy gyermekáldással járó birtokaprózódás veszélyeinek nem tette ki magát. Általában „*a szegényebb családok vótak a népesebbek*”. Tehetősebb gazdák igyekeztek elkerülni a sok gyermeket, mert „*annyifelé szakadt vóna a vagyon, oszt má szegényebbek löttek vóna*”; kevesebb utód esetében viszont jobban „*egybe maradt a föld*”.

1938-as adatok szerint a férjezett nők száma falumban kétszázötvenhatra rúgott. Közülük harmincöten gyermektelenek. A másik szélső értéket, az öt-tíz gyermekből álló családmodellt tizenhárom család képviseli; nyilván a birtok nélküliek, illetőleg a huszonnégy családnai, százhusz főt kitevő cigány lakosság köréből. Mi helyezkedik el a közbülső skálán? Négy-négy gyermeket tizennégy anya szült; hármat-hármat pedig harminc. Gyakori a kétgyermekes családmodell (hatvankilenc esetben), s még inkább az egygyermekes (kilencvenöt családban.) A Garam-Ipoly közti kálvinista falvaknak a két háború között súlyos társadalmi problémája, népbetegsége volt a részint mentalitással, másrészt gazdasági okokkal magyarázható egykésés. Egy 1939-ben készült esperesi jelentés szerint a barsi református egyházmegyében, tizenegy községet kivéve, minden gyülekezetben kisebb volt a születések, mint az elhalálozások száma. A baj oka, szögezi le még ez az

osztályharcos elfogultsággal aligha vádolható jelentés is, „kétség-telenül az individuális kapitalisztikus gazdasági rendszerben ke-resendő (...) szomorú tünete az erkölcsi és világnézeti válságba jutott kor fáradtságának és reménytelen defetizmusának”. A magyar parasztság demográfiai egyensúlyát felborító egykézés a barsi egyházmegyében oly veszedelmes méreteket öltött, hogy például 1938-ban születést csupán kétszáznegyvenet, elhalálozást viszont háromszáznegyvenhatot jegyezhetek föl a református gyülekeze-tekben. Megcsapta az egykézésnek ez a szaporulatszőkzentő szelle-me Ipolypásztót is. Községi krónikája szerint 1935-ben temettek huszonkétszer; világra viszont csupán tizenöt gyermek jött. Az ilyen, egyértelműen kritikus éveket azonban ellensúlyozták a sze-rencsésebb esztendőök. Ám ezt szem előtt tartva is úgy jellemez-hetők valóságként a tárgyalt korszak demográfiai állapotai, hogy a születések száma csupán az elhalálozások egyensúlyozásához, a magyar földműves nép számának szinten tartásához, a demográfiai minimumhoz: az önreprodukcióhoz volt mindössze elegendő.

Idősebb adatközlőim, főleg a hatvanas-hetvenes évek állapotai-ból kiindulva (amióta falum évtizedről évtizedre fogy és öregedik) a mondottak ellenére úgy emlékeznek a háború előtti időszakra, hogy „sok vót” a községben a gyermek. Jóval több, igaz, mint ma-napság, hiszen a tizenöt évnél fiatalabbak száma 1938-ban – két-százharminc fölvel – az összlakosságnak több mint az egyötödét tette ki. Különféle okokból próbáltak ugyan védekezni a fölös gyer-mekáldás ellen – „vót bizony menyecskesír is a temetőbe, hulmi tudatlan sikkasztok miatt” –, de hát „akkor egy gyerékét etenni, ugy hogy az nē lászson napvilágot, nagy dolog vót”. A nem kívánt gyermek „eltökítésinek” egyéb, erőszakos módozata, amelyről egy régi ballada mesél, a tárgyalt időszakban természetesen már nem követendő, hanem egyértelműen elrettentő, szörnyűséges példaként szállt anyáról leányra:

*Szabó Vilma lement a kiskertbe,
lefeküdt a diófa tövébe.*

– Kelj fel, Vilma, meglát itt valaki!

– Nem kelek én, nem jár erre senki!

*Szabó Vilmát zsandárok elfogták,
nagyságos bírák elé állítják.*

– *Mondd, meg, Vilma, mondd igaz lelkedre.
Hová tetted három gyermekedet!*

– *Egyiket a diófa tövébe,
másikat a tónak fenekére.
Harmadiknak most lettem gyilkosa,
jaj istenem, szeretőm az oka.*

*Szabó Vilmát két zsandár kíséri,
szeretője az ablakon nézi.
– Ne nézd, bábám, gyászos életemet,
mind teérted szenvedem ezeket.*

A magzatot, mivel a szülőknek „*az isten adja*”, illik megtartani. E vallásos motivációhoz a józan paraszti ész érvei társultak még. Hiszen a házasságkötés egyik legfőbb céljának azt tartotta az új pár, hogy legyenek gyermekei. Sok ne – mentsen tőle isten! –, ám kettő-három vagy legalább egy mindenképpen. Szemléletük szerint a gyermek összetartója a családnak, lánc a házasságnak, záloga jövőjének: benne és általa marad fenn a családnév (emiatt, főleg az első szüléskor, „*gyeréket*”, vagyis fiút kívántak), reá száll egyszer, a gonddal nevelt utódra, a veritékkel öntözött föld, a birtok. Ő lesz majd, múltán az időknek, gyámolítója, eltartója az idős szülőknek. Hogy mily fontosnak tartották a gyermekáldást, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy már a lakodalom szokásanyagában szerepelnek olyan mozzanatok – vödörfelrúgás, küszöbre fektetett kisgyermek átlépése –, melyek a menyasszonyt a rá váró anyai szerepre: a megtermékenyülésre, a könnyű és sikeres szülésre igyekeznek felkészíteni. A gyermek világra hozatala olyan feladata a fiatalasszonynak, amelynek – ha csak nem akarja, hogy vénasszonyok sutyorogjanak róla – meg kell felelnie mindenképpen. Már csak amiatt is, hogy a parasztcsaládban nemcsak helye, hanem a munkamegosztás folytán küldetése, számtalan feladata van a gyermeknek is. Nem csupán gond, segítség is az egy idő után. Fűvet szed, legeltet, állatokat hajt és terel, kapálgat; tizenégtizenöt esztendő s fiúgyermek már szánt, pár év múlva pedig az aratókaszát fogja kézbe. Leánygyermek segít a ház körül, végzi a „*hozd ide, vidd oda*”, „*szaladj ezért, szaladj azért*” munkát; serdülőkorában kapál, kötelet csavar aratáskor, gereblyéz, szedi

a markot. Ellensúlyozva a mértéktelen, népességapasztó egykézést, a fenti okok együttesen azt a vélekedést alakították ki falum paraszttársadalmában, jó és célszerű dolog az, ha az embernek van egy-két „*család*”-ja.

2. ÁLDOTT ÁLLAPOTBAN

Idős adatközlőim véleménye szerint az örömbé, amely az áldott állapotba kerülést kísérte, vegyült – különösen először várandós menyecskéknél – egyfajta szégyenérzet, sokszor pedig bizonyos félelem is. A két háború között falum számos parasztemberének életformáját még a nagycsaládi szervezet határozta meg: egy portán élt két, sőt gyakran három felnőtt nemzedék is. Após, anyós természetétől függött, hogy beleszólnak-e a fiatalok életének, családi eseményeinek alakulásába. Akik nem tartották nagyobb becsben a gyermekeket, vagy sokallották számukat, akik mindenekeelőtt ingyen munkaerőt láttak a menyecskében, azok előtt bizony a várandós anya, míg csak tehetett, titkolta a terhességet. *„Csak ha má púposított a gyerek, akkor mondta még.”* Inkább vállalta a kemény, napkeltétől napnyugtáig tartó munkát, mintsem azt, hogy a „dologtól” való húzódozást vessék a szemére, s hogy vádakkal illessék: jobb szeretne a bölcső körül téblábolni, mint kapát húzni, markot szedni kint a földeken. A szemrehányások elkerülése, másrészt pedig egyszerűen az el soha nem fogyó munka miatt a várandós fiatalasszonyok szinte a szülésig dolgoztak, s utána is igyekeztek minél előbb kivenni részüket nemcsak a ház körüli, hanem a mezei munkából is. Egyéves kora után az „*öregmama*” (dédanya) gondjaira bízta a gyermeket; jobb híján meg nagyobb testvérré, aki bizony sokat kínlódott a „*nyirhe*” (nyüggös) kicsivel. Akiknek erre sem volt lehetőségük, „*nagyobbacska lyánkát*” fogadtak föl, hogy mossa a pelenkákat s vigyázzon a gyermekre, míg az anya részes aratóként hajlong a földeken. *„Osztt amit keresett, keveset, abbó is rámönt a lyánka fizetésire. De hát akkor olyan világ vót.”* Meg olyan, hogy a csecsemő, ha már eléggé megerősödött, ki-kikerült a házból a mezőre. *„Tudod tē, mi az a hintafa? Hát ez ott-honró kivitt karókbó kiszőt; léállították a karókot a földre, a fősső részékēt X alakban egybekötöttik, rája még abroszt erősítették. Fa alá helyéztik, árnyíkba. Vót olyan hinta is, hogy faágra kötöttik az*

abroszt. Oszt abba tették a gyereket. Az anyját még, aki a föld túsó felin járt, majd megette a fene; mer olyan hírek is járták, hogy mikor mentek a gyereket megnézni, má egy kújó lógott a fáró fölėje, lē a tejszagra.”

A menyecskére s a család munkaképességére váró gondok-bajok ellenére előbb-utóbb persze még a lázongó anyósok s apósok is belenyugodtak „Isten akaratába”, várva, hogy az „onoka”, rendje szerint a természetnek, megérkezzék. Találgatták-jósolgatták, fiú csöppen-e közējük vagy pedig leány. Ha a várandós asszonynak „hēgyēs a hasa”, kislány születik; ha „szélēs a csipeje” vagy ha tovább hordja a magzatot, akkor „gyerek” jön napvilágra. A koraszülést elkerülendő, terhes asszony vigyázzon, hogy meg ne fázzék, hogy sósat ne egyék, s hogy „még nē emējje magát”. A terhességhez, szüléshez fűződő sokféle archaikus szokáscselekményt ugyan már a két háború között sem gyakorolták egyazon hittel és meggyőződéssel minden háznál („én is csak az édesanyámtó hallottam ilyesmikēt, mondtam is neki, józan gondózkodásó rēformátus ember ilyenēkbe nem hisz” – mondta egy hetvenen túl járó adatközlőm), a hozzájuk fűződő magyarázatok, értelmezések azonban viszonylag eleven formában maradtak fenn szinte máig, s mint különféle „tilalmak” élnek az emlékezetben.

Az analógiás jellegű tilalmak közül a legismertebbek: terhes asszony párosával ne fogjon meg semmilyen tárgyat; ne egyen kettes cseresznyét, összenőtt szedret (epret); ne vigyen odébb egyszerre két szakajtó kenyeret. Ha e tilalmakat megszegi, ikrei születnek. Ne menjen a várandós halottnézőbe, ne nézzen be halottas ház ablakán, mert ez sárgaságot okoz. De ne vállaljon keresztanyaságot sem. „Nem is tették a kezire a babát, mer ez szērēncsētlensīgēt hozott vóna.” Nem szabad semmit – vásárokbán majmos mutatványosokat – önfeledten megbámulnia; a „rácsudákozás”-tól „hibás lēs” a gyermek. Tilos kutyát vagy macskát meg-rúgnia, „mert hogy szōrfērges lēs a baba”. (Ha ez netán mégis bekövetkezett, borsikát – aprócska lila virágú, jó illatú növényt – tettek a fürdővízbe, mert úgy vélték, e félig virág, félig gaz ágai felszívják a szōrfērget.) Tiltották, az anyajegyvet megelőzendő, az „odakapást” is: ha terhes asszony valamely testrészére gyümölcs hullott, ha valaki valamivel megdobta, tárggyal hirtelen megérintette, „oda nē nyúljon az asszony āra a testrészre, mer a tárgynak a nyoma rajta lēs a gyerekēn”. Ételre is vonatkozhatott tilalom:

„*vērëshajmát*” ne egyék, aki várandós, mert „*kilísös*” lesz a kicsi. Az évessel kapcsolatos titalmaknak mintegy ellenpontja a „*mégkívánás*”: gyümölcsöt, ételt ha különösen megóhajt a terhes nő, kívánságát illik, sőt muszáj teljesíteni. Más lehetőség híján szomszédoktól, ismerősöktől kértek a megkívánt dologból, sőt még a lopástól sem riadtak vissza. A falu ezt, bocsánatos bűnként, elnézte a hozzátartozóknak. Íratlan törvénye szerint a terhes nőt, ha az falatozó társaságba toppan, s arcáról lerí, hogy ennék ő is, illik szívesen kínálni: Egyél, vegyél! „*Vót is torkos asszony, aki kihasználta ezt az alkalmat. A sütt kismalacot majd' mind megétte.*”

3. SZÜLETÉSTŐL A KERESZTELŐIG

Terhességi tanácsadó, rendszeres orvosi vizsgálat és felügyelet – ismeretlen fogalmak voltak ezek akkoriban. Olyannyira, hogy a szülésnek a várható időpontját is ködösen sejtették csupán; így fordulhattak elő rendhagyónak korántsem mondható esetek, amikor is váratlanul jöttek a szülési fájdalmak. „*Vót egy asszony, várandós. Kapát odaki a határba. Egyszer csak érzi, valami nincs rendbe. Elindót kert aló haza. Hazamént, léfeküdt; rögtön meglétt a lány.*” Hallottam – hetvenen túli nénitől – cifrább esetet is. „*Égyedő vót kapányi egy asszony. Oszt megszült, kint a mezőn. A szoknyája aljából repített egy darabot, avvā kötötte el a kődökzsínórt. Mennyi nem birt, kajdászott; valaki odamént, anná vót tán valami bicsak, lévőagta a gyereket, oszt a kötinyibe tette. Az asszonyt még, a szülés után, lassan vezetgette a falu felé. Ott még kérdezték itet, hogy mi baja? Hát asszonygya, ugy fáj a dërëkam, ugy kő hazavezessenek. Kérdezték a másikat: Mit visző? Kisnyúlalt fogtam, asszonygya. No, ilyenék is eléfordótak.*”

Rendezettebb körülmények között a szülésre otthon vagy a szülő asszony édesanyjának a házánál került sor. Az „*embërëket*” (férfiakat) ilyenkor „*kirendézték*” a házból; ablak alatt, udvaron tiblábolva, kiskonyhában izgulva várták az életjel első megnyilvánulását, az „*oá*”-t. Orvos? Nagy haladásnak számított már a falusi asszonyok köréből kikerült, szülészeti tanfolyamon átesett „*hiteles bábasszony*” is, aki a húszas évektől felváltotta a minden közösségben föllelhető botcsinálta bábát, azt a fajta élelmesebb asszonyt, aki „*csomó zsírkaé, demijon boré, darabka szalonnáé*” úgy

vállalkozott a szülés levezetésére, hogy „*valamicske tapasztalatot összeszedett itt-ott, de tudománya, az nem sok vót, inkább csak gajdolászott*”. Szülni és születni a hagyomány szerint csak pénteken és tizenharmadikán nem volt jó; valójában azonban fél századdal ezelőtt az év bármelyik napján leselkedhetett veszély az anyára is, az újszülöttre is. „*Nagyon sok asszony meghalt a szüléstő, mer forrósága vót.*” Azazhogy: gyermekágyi láza. Gyakran vitte sírba a kismamákat egy tévhit is. „*Akinek tudóbaja vót, azt képzete, hogy a gyermek majd kihozza a nyovolyát belőle*”; ezért aztán vállalta a szülést, önpusztító módon, az orvosi tilalom ellenére is. „*Még valamikor ugy is vót ám, hogy mire a gyermek megszületett, az anya meghalt. Utána még a baba is. Osztt ugy vótak kiterítve, hogy amint az anya feküdt, ráhelyeztük – van itt egy hijadék, ugyi, a lábszár mēntin – a babát.*”

Járogatva az ipolypásztói temető legrégibb részében, azt tapasztalhatjuk, hogy a sírkövek valaha beszédesebbek voltak, mint manapság. Bár a márványkövekbe vésett betűk vonala megcserebült, s a rovátkákba zöld mohát telepített az idő, a hosszú feliratok egy része ma is jól olvashatóan vall a múltbeli anya-, csecsemő- és gyermekors tragédiáiról:

*Jaj jaj gyászos emlék
jaj keserű bánat
hogy itt kellett hagynom kedves jó atyámat
kedves édesanyám sírhattok is értem
hogy kedves férjemmel csak 1 évet éltem
Pereszléni Pálné*

PERESZLÉNI VILMA

*voltam Fájdalom gyermekem
az életre hoztam, a magam
életét érte feláldoztam.
Csak 18 évet értem 1890be szálltam sírom mélébe*

*

Itt nyugszik
ZALABAI ÖRZSIKE
élt 8 évet
LAJOS
élt 2 hónapot
ÖRZSIKE
élt 14 hónapot
és SÁNDOR
élt 10 napot
Béke hamvaikra!
Csináltatta édes anyjuk
Göbölös Erzsébet

*

Gyászemlék

SUBA LAJOS

volt a nevem még éltem
szeretteim között 3 évet éltem
itt csak bimbó voltam
de már a mennybe kinyíltam
Suba János édes Atyám
Sipos Zsuzsanna édes Anyám
Sok könnyeket húlatnak reám
Éltem vége 1880 Február 2dikán

A múlt század végi roppant nagy gyermekhalandóság, bár az évtizedek során valamiképp csökkent, veszedelmes arányokban nyúlt át a két háború közti időszakba is. Pontos statisztikai adattal szolgálhatunk 1938-ból: az ipolypásztói anyák összesen született gyermekeinek átlagszáma ekkor 2,23; az életben maradtaké viszont csak 1,80. Leginkább a torokgyík tizedelte a gyermek-sereget; aki megkapta, órákon belül távozott az élők sorából. Előfordult – a húszas évek végén –, hogy az egyik családban, éppen diftéria miatt, „*az egyik gyereket temették, a másik még haldokót odábé. Az apjuk még kínjába a falba verte a fejét; olyan téhetetlen*

vót”. A torokgyík, ellenszere nem lévén, veszedelmes istencsapásnak számított. Szedte áldozatait bőven a sárgaság, a fertőző májgyulladás is. Jobb híján hiedelmekkel védekeztek ellene. Betegség és egészség küzdelmét a színek harcaként értelmezve úgy vélték, az újszülöttre „*piros kendőt köll teríteni, hogy nē légyen sárga*”. Ha ez mégis bekövetkezett, afféle „kutyaharapást szőrével” szemlélet alapján „*aranygyűrőt tettek vizespohárba, oszt arról itatták a betegét*”. E kuruzslások, analogikus praktikák természetesen mit sem segítettek a bajon. A bábaasszony, látva, hogy gyenge az újszülött, gyakran alig egynéhány napos korában „*kapta a gyereket, ēvitte gyorsan megkéresztőnyi a papho*”. Az ilyen rendkívüli keresztelésre – bár egyházi temetési szertartásban, lévén szó református faluról, kereszteletlen csecsemő is részesült – a vallásos szülők általában igyekeztek sort keríteni.

Visszatérve az életben maradt újszülött körüli teendőkhöz: a világra jött gyermek köldökzsinórját a bába vágta el, babapertlivel kötve el azt. A köldökzsinórt, miután bizonyos idő múltán leszáradt, nem dobták el, hanem megőrizték. „*Rígimódi babonából. Hétéves korában a gyerekek adták, hogy bontsa ki. Ha ki tudta csipēnnyi a csomót, azt tartották, jó mestērembēr lesz. Ha még kislyány vót, hogy jó kézimunkájó.*” Fűződtek hiedelmek a burokban – falumban így mondják: „*ingben*” – született gyermekhez is. Ily eset ritkán fordult elő, ezért aztán a burok „*rēttenetēs féjtve őrzött kincs vót*”; merthogy szerencsét hoz, gazdája „*túdós lesz*”. Vigyáztak is a burokra, el ne lopja valaki, különben őrá száll át a „*tudósság*”; őrizték, míg csak a gyermek föl nem nevelkedett. A burokban születettet igyekeztek minél gyorsabban – akár már másnap – keresztvíz alá tartani: „*Ha má még van kēresztőve, a rossz lēlőknek nincs rajta hatalma.*” Ugyanígy jártak el a foggal született csecsemővel. „*Éjē-nappá őrzöttik, míg még nem kēresztőtik*”; sőt lehetőleg kihúzták a fogát, attól tartván, hogy „*ēloják érte a gyereket a rossz lelkek*”. Az ellopástól való félelmet a „*kicsérēlt gyerek*” képzele táplálta; ezt meg az a hamis következtetés, melyet az újszülött arcának, bőrszínének néhány nap múlva természetes és érthető módon bekövetkező változásából vontak le.

A csecsemőt először mindig a bába fürösztötte; ő végezte e munkát mindaddig, míg eljárt a gyermekágyas házhoz, tanítgatva a szükséges fogásokra az édesanyát. Fürdővízként főleg az eső- vagy

az Ipoly-vízét kedvelték; lágy volt és selymes. Volt, aki kakukkfüvet dobott a vízbe; az illatos fürdőtől „*jobban alszik*” a gyermek. Adatközlőim hallottak olyasmiről is, hogy „*valamikor*” – bizonytalán még a század elején vagy annál is régebben – az első fürdetést „*édes tejben*” végezték: fehér legyen a bőre az újszülöttnak. E szokást az e századi édesanyák már nem praktizálták, azt a hiedelmet viszont, amely a fürdetőteknőbe először tett újszülött kéztartásából próbált következtetni a kicsi jellemére, számon tartották századunk első harmadában is. Ha fürdetés közben az újszülött nyitva tartja a tenyerét, szétfolyik ujjai közül a pénz, vagyon. Az összecsucskott tenyér viszont kuporgató, zsugori természetűre utal. „*Ez is amolyan mendemondta vót. Láttam én kitárt kezű babát; embər korába męg ęgyetlen koronáé végighajtott vóna egy tetőt az uccán.*”

Az első fürdetéssel kapcsolatos további hiedelmek közül említést érdemel a szemverés elleni védekezés. A falu öreg cigányasszonya, Cs.-né, régi, szakadt hegedűhúrral állított be a gyermekágyas házhoz, „*oszt azt a csúnya húrt a kicsi csuklójára kötötte, ęktelenkędött rajta egy darabig. Ugy tartották, hogy jó szęmverésre.*” A fönti szokáscselekmény „*logikáját*” ma már lehetetlen fölismerni; abban viszont, hogy az első fürdetés után a csecsemőt bekecsre, ködmönre fektették – szőrmére, hogy „*szép göndör lęgyen a haja*” –, nem nehéz fölfedezni az ősi-ősi varázslások egyik, néprajzosok által „*szimiláris mágia*”-nak nevezett mozzanatát. Az első fürdetést követően a gyermek jellemének alakulását is igyekeztek befolyásolni. Ostort, szerszámot, kislánynak ollót, orsót adtak a kezébe, hogy felnőve dolgos és ügyes legyen.

Érdekesek azok a hiedelmek is, melyek szerint a csecsemőre világra jötténél pillanatától különféle veszedelmek leselkednek. Megelőzésük végett az anyának (akit nyilván a féltő szeretet, a gondoskodás készítetett arra, hogy hitelt adjon a régi öregasszonyoktól hallott, bár sokak által már évtizedekkel ezelőtt sem hitt babonáságoknak) tilalmak sorát kellett betartania. Tilos a csecsemőt magára hagyni, hogy „*boszorka męg nę rontsa*”. (Ha a kicsi egy óvatlan pillanatban hasra fordult, abban már rontást láttak.) Kisgyermekes háztól tilos bármit is kölcsönadni: a kérelmező elviszi a gyerek álmát. Szélfúváskor ne tereged ki a pelenkát, megfájdul különben a kicsi hasa. „*Szedd bę a pęlęnkákat, mer lęmęgy a nap!*” – kiáltottak a fiatalasszonyra azok az idősebb nagy- és

dédmamák, akik meg szentül hitték, hogy az öreg „pentöl”-ökből, vászonruhákból felhasogatott pelenkákat – s így közvetve a csecsemőt – megrontja a napnyugta után érkező „gonosz”. Keresztelő előtt az újszülöttet nemhogy az utcára, még az udvarra sem vitték ki. Oka? A „rossz lelkék”-től való félelem, meg az a hiedelem, hogy „bódorgó lesz a gyerek”. Amikor a kicsi először került ki az utcára – keresztelőkor –, vissza a házba addig nem vitték, míg meg nem mosdatták az arcát, ki nem törölték vízzel a szemét. Irracionális hiedelem volt az is, hogy a gyermeket, míg foga nincs, *nem szabad „tyűkörbe nízetni”*. Ha megijedt valamitől – kutyától, macskától –, babonás módon „gyógyították”. Az állat szőréből néhány szálat kanálban tűzön megpörkölték; e zsíros pernyét tejbe keverték s megitták a gyermekkel, mert „szentő hittik, hogy az ijedelém attó múlik el”. Ha a kicsi sokat sírt, hányt, arca halovány volt, azt tartották, hogy „még van nízve”; bizonynal „szúrós szemő embër igézte mæg”. A megnézéssel járó baj nem következhetett be, ha a látogatók az ellenkezőjét mondták annak, amit az újszülött-ről valójában gondoltak; ha dicsérgetés helyett leszólták, lecsúnyázták, lerondázták a csecsemőt. Ha a kicsit netán mégis megverték szemmel, a századunkban már nemigen praktizált, de hallomásból még ismert hiedelem szerint szenes vízzel segítettek rajta. Egy lavór vízbe három szem parazsat dobtak; miután az ott „mëgsërtyogott”, a vízzel kitörölték a kicsi szemét. A mosdató mozdulat szigorúan kötött volt: bal visszakézből kellett történnie. Ugyanígy törölte meg az anya a gyermek arcát, mégpedig mindig a pendelye aljával. A szertartás azzal ért véget, hogy a szenes vizet az ajtósarokba öntötte. A szemverés – vagyis hát a betegeskedés, a hurut – elhárításának fönti módja helyett a két háború között azonban már inkább az ésszerűbb gyógymódokat alkalmazták: kamilla-, „fenigli-”, „bárzsin”- és „vérëshajma-” teával igyekeztek orvosolni a bajt.

4. KERESZTVÍZTŐL A SZOKNYÁIG

A keresztelés fontos és ünnepélyes mozzanat volt az újszülött életében: ekkor jutott névhez, rendszerint olyanhoz, amely jelezte ősök és utódok összetartozását, a család folytonosságát, a „fajta” egységét a szétpergő időben. Leánygyermek gyakran anyja vagy nagyanyja, fiúgyermek apja vagy nagyapja nevét örökölte. (E ha-

gyomány szellemében kaptam még én is a Zsigmond nevet, negyediként a Zalabaiak egymást váltó férfinemzedékeinek sorában.) Erősen hatott a névválasztásra a bibliai névanyag is, minek következtében a régi keresztnévek „jól kipróbáltak”, parasztian egyszerűek és magyarosak voltak; igaz viszont, hogy számban is, hangzásban is kevésbé változatosak, mint napjainkban.

A keresztelőre két-három héttel a szülés után, a gyermekágyas anya felépültével került sor. Időpontja mindig vasárnapra vagy egyéb egyházi ünnepnapra esett. Komának az apa rokonát, esetleg gyermekkori jó pajtását, katonatársát kérték fel. A komaasszony – nálunk „*komasszony*” – már a keresztelést megelőzően többször bekopogtatott a házhoz, segített, hogy minden készen álljon a nagy napra, amely – hiszen összehívták a szűkebb, de így is számos főből álló rokonságot – kisebbfajta lakodalommal is fölért. Cigányt, muzsikust hívtak, mint a lagziba. Miután a keresztszülők visszatértek a templomból – „*báránykát vittünk, angyalkát hoztunk*”, adták hírül az otthon maradtaknak a szertartás megtörténtét –, asztalhoz ült a rokonság. Az ünnepi ebéd csirkéből, libából, rántott húsból állt. A férfiakat a bor érdekelte (s nem csupán úgy, hogy azt figyelik, ki felé dől a felbillent pohár, amely újabb keresztelőt jelez), az asszonyokat és gyermekeket a sütemény vonzotta inkább. Hogy ez utóbbi bőségesen álljon az asztalon, abból kivette részét, mégpedig a „*komatál*” erejéig, a komaasszony is. „*A' vót a divat, hogy túrók rétest, mákos rétest raktunk egy nagy porcelán tálra, a tetejibe még egy jó sikerőt babakalácsot. A másik tálra még ki mit sütött. Vót, aki csak pampuskát (fánkot – Z. Zs.), vót, ki süteményt, oszt ezt vitte két nagyobb, hímzett szakajtóruhába kötve, kisébb még kasba. Ezt neveztik komatálnak.*” A komaasszonynak oly módon is illett megtisztelnie a keresztelőt ülő családot, hogy az újszülött kislánynak a hagyományos szokások szerint ő ajándékozott függőt.

A keresztelői vigalom után csendesebb napok következtek; az anya, ha ereje engedte, igyekezett minél előbb legalább a ház körüli teendőket maga végezni, hogy ellensúlyozza kiválását a paraszti munkából. Ugyanakkor gondozta csemetéjét. A régi anyák úgy tartották, hogy a gyermeknek egyéves koráig használ az anyatej. Igen sokszor azonban jóval tovább is szoptattak: hogy „*ně lěgyèn másik*”. Adatközlőm nevetve mesélte, hogy az egyszeri kisgyermek folyvást maga után hurcolásza a kisszéket, ráültette

anyját, „*a térgye közé állt, oszt szopott*”. Ha nem akart a csemete „*éványi*”, az anya lekvárral, sőt korommal kente be mellét. Az eredmény? „*Mégköpdöste a gyerek az inge álját, oszt letörötte az annya mellit – má olyan nagy vót.*” Gyulladákos keblüket a sokáig szoptató anyák hűsítő bürökkel borogatták, sőt kínjukban gatyamadzaggal kötötték el, hogy elapadjon végre a tej. Dudlira is próbálták rákapatni a gyermeket. A cumli összerágott, megcukrozott, cseresznye formájúvá gömbölyített kenyérdarabkából állt, amit ritkás szövésű házivászonba kötöttek; egészségtelen volt és hurutot okozott. Részben a dudlit pótolta, részben pedig az íny dörgölésével a fogzást segítette elő a másik cumlifajta: a patikában vásárolt, egyik felén átfúrt „*violagyükér*”, amely pertlin lógott a kisgyermek nyakában.

A csecsemő máklevezését, melyet a két háború között tiltottak már a rendeletek, hallomásból ismerik adatközlőim. Az egykori anyák életét az állandó munka, a soha nem fogyó „dolog” menete határozta meg. A néhány hónapos csecsemő, az egy-két éves kisgyermek, főleg ha „komisz”, nyugös és erősen „rívós” volt, nem akadályozhatta a megszokott életritmust, nem zavarhatta sírásával – különösen nem aratási, hajnali háromórai korán kelések idején – a vele egy szobában alvó felnőtt családtagok nyugalmát. Az órák hosszát síró gyermeket ezért jobb híján mákfejből készített (cukor hozzáadásával két-három kávéskanálnyira lefőzött, kocsonyásan sűrű) teával bódították álomba. Egészségtelen álomba, tegyük gyorsan hozzá, hiszen a mákony – mint adatközlőim elítélően mondták – „hülyítő” hatású volt. Jobb érzésű anyák kerültek is a használatát; inkább vállalták az éjszakai fél-ébrenléetet: ágyukon fekvé egy lábukra kötött madzaggal próbálták csendességbe ringatni a síró-rívó bölcsőt, melyet egy-egy falusi faragóember vagy maga az apa készített, faragott ki díszesen. Ráérősebb napjaikban meg szelíd zenéjű ritmusokkal simogatták, szavakkal csitították az anyák nagyhangú kis csemetéiket:

*Tente, baba, tente,
itt van már az este.
Nyuszika is alszik,
esti harang hallszik.*

*

*Hinta, palinta,
karácsonyi kis hinta.
Majd elvisznek Lédére,
ottan szabad rínyi,
hangot köszörőnyi.*

Féléves korában a csecsemőt az anyák – jóllehet hosszú időn át szoptattak – igyekeztek ételre fogni. „*Mégette az, ha lefújták róla a zsírt, a bablevest is.*” Ettől az életkortól kezd a baba megtanulni egyet-mást a felnőttek tudományából. Pólyavánkosba csomagolva egyre biztosabban üldögél már az „*ücsik*”-ben, ebben a mintegy hatvan centi hosszú, fele annyi széles, körben húszcentis oldallapokból s egy magasabb hátlapból álló deszkakeretben. Szembefordulva a kicsivel, két anyai ujjat két pici markába dugva, játszani is lehet vele már: „*Húzz, húzz, kalaúz, / Én is húzlak, te is húzz!*” Ölbe, asztalra ültetve őt, játékosan koccantható össze nagy és kicsi homlok: „*Bari, bari, bucc!*” Göcögés, kacarászás kíséri a tenyéricsiklandó páros játékot: „*Kerekecske, gombocska, / Hová szaladt a nyulacska?*”, nyomában a „*lyukba*” futással, a hónalj megsiklandásával. Nagyszerű – mit számít, hogy fogalmilag még érthetetlen? – az ujjkiolvasó mese is:

*Ez elment vadászni,
ez meglőtte,
ez hazavitte,
ez megsütötte,
icinke-picinke,
hamm, mind megette!*

Ha az édesanya, óvatosan összecsípvé a bőrt a baba két kézfejen, emelgetni kezdte – le s föl, le s föl – a négy kezét, sejtette már a gyermek, hogy csak ez következhet:

*Csip, csip, csóka,
vak varjúcska!
Komámasszony, adja oda
a szekeret!
Nem adhatom oda,
tyúkok ülnek rajta.
Hess, hess, hess!*

Állni kezdene a baba? Tudományának kibontakozását az „állószerék” siettette; lábakra helyezett, kör alakban üreges deszkalapja, melybe felülről emelték be a kicsit, a hóna alatt tartotta álló helyzetben a még rogyadozó lábú gyermeket, akit édesanyja így biztatgatott: „Áll a baba, áll, / Mint a gyertyaszál!” Fúrni-faragni tudó parasztemberek készítménye volt, hasonlóan az ücsikhez és állószerékhez, a négy (de régebben elül egy, hátul két) keréken guruló, kapaszkodást biztosító „járóka” is: a lépegetni tanítás segédeszköze. A kisgyermek mellére tett, hóna alatt hátravezetett s a szülő által tartott kendő ugyanezt a célt szolgálta.

Növekedve és tudásban gyarapodva érte meg a csecsemő az egyéves kort, amelyet nevelésében határkőnek is tarthatunk. Míg be nem tölti az esztendőt, tartotta a hiedelem, tilos a gyermek haját lenyírni, körmét ollóval vágni (ehelyett rágta az anya a körmöt). Az ilyen és hasonló tiltások zöme egyéves kor után elévül; ami érvényben marad a hiedelmek közül, legföljebb ennyi: nem szabad a földön heverő gyermeket átlépni, különben növésben visszamarad; ellenben ha „megveri az eső, megnyől”. A kicsi életmódjának változását ruházata is jelzi. A jellegzetes – főkötő formájára emlékeztető, pertlivel köthető, csipkés anyagú – csecsemősapka, a „süsi” mellé nagyobbacska korában újabb jellegzetes ruhadarabot kap: szoknyát. Fiúgyermek ide, fiúgyermek oda: a csecsemőidő lezárultától a kisgyermekkor végéig (iskolakezdésig) szoknyát viselt mindahány.